

Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen

Aldert de Vries (RPB), Bas Hamers (RPB) en Jan Latten (CBS)

Sinds halverwege de jaren negentig laten Amsterdam, Den Haag en Utrecht ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde weer een lichte stijging zien van het gemiddelde inkomen. Rotterdam is de bekende uitzondering; de stad met het laagste inkomen vertoont ook de traagste inkomensgroei. Hoe kan dit verschil worden verklaard? In dit artikel wordt voor de periode rond het jaar 2000 nagegaan welke invloed verhuisstromen hebben op de inkomenspositie van de grote steden.

Het gemiddelde inkomen van de stadsbewoner is een belangrijk thema voor beleidsmakers. Zo ondermijnt een dalend inkomen het financiële draagvlak van gemeentelijke voorzieningen. Bovendien vergroot een inkomensdaling de kans op ongewenste ontwikkelingen als concentratie van lage-inkomensgroepen, verpaupering en het ontstaan van achterstandswijken. Dit is althans wat er gebeurde in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw; de massale suburbanisatie van de hogere- en middeninkomensgroepen had destijds grote negatieve gevolgen voor de inkomenspositie van de grote steden.

Het beleid van stedelijke vernieuwing dat in reactie hierop werd ingezet, had als doel de achterstanden in de steden aan te pakken. In de jaren tachtig was dit beleid nog sterk gericht op het verbeteren van de huisvestingssituatie van de zittende bevolking; sinds de jaren negentig wordt door fysieke herstructurering getracht een gevarieerder woningaanbod te creëren, om zo ook groepen met hogere- en middeninkomens aan de stad te binden.

Dit beleid lijkt zijn vruchten af te werpen. Hoewel enkele onderzoekers nog steeds een relatieve inkomensdaling vaststellen (Kasperski 2004; Nicolaas 2005), wijzen recente onderzoeksresultaten er in toenemende mate op dat het gemiddelde inkomen van de Amsterdamse, Haagse en Utrechtse stadsbewoners sinds halverwege de jaren negentig harder is gestegen dan in de rest van Nederland (Ministerie van VROM 2004; Snellen e.a. 2006; De Vries 2005; Wallet & Van der Weijden 2003; zie ook tabel 1). De grote steden zijn wellicht steeds beter in staat hogere-inkomensgroepen aan zich te binden; volgens de Vries (2005) is de inkomensstijging vooral te danken aan de hoge groeicijfers in de stadscentra.

Tabel 1. Bevolkings- en inkomensdynamiek G4, 1999-2002

	Index gemiddeld inkomen			Personen		
	1999	2002	1999-2002	1999	2002	1999-2002
				<i>x 1.000</i>	<i>x 1.000</i>	<i>x 1.000</i>
Amsterdam	104,2	104,8	0,6	731,2	736,6	5,4
Den Haag	102,2	103,5	1,3	438,4	441,1	2,6
Rotterdam	92,7	92,4	-0,3	593,6	599,5	5,9
Utrecht	102,7	103,4	0,7	232,7	237,0	4,3

Bron: Sociaal Statistisch Bestand

Van de vier grote steden vormt Rotterdam een uitzondering op dit patroon. Het gemiddelde inkomen stijgt er nog altijd minder hard dan het Nederlandse gemiddelde. En terwijl Rotterdam al de hoogste concentratie van lage-inkomensgroepen kende, is deze situatie in de afgelopen jaren verder verscherpt. Op initiatief van het gemeentebestuur van Rotterdam is begin 2006 de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek, beter bekend als de Rotterdamwet, van kracht gegaan. Met deze wet wordt in bepaalde achterstandswijken een inkomenseis gesteld, waarmee lagere-inkomensgroepen kunnen worden geweerd.

Maar is instroom van groepen met lage(re) inkomens wel de voornaamste oorzaak van de achterblijvende inkomensontwikkeling van Rotterdam? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, gaan we in dit artikel na hoe belangrijk binnen- en buitenlandse migratie is voor de inkomensontwikkeling van de vier grote steden. We betrekken daarbij ook de autonome inkomensontwikkeling van de zittende stadsbewoners.

Inkomensdynamiek in de stad

Het gemiddelde inkomen van een willekeurige gemeente wordt bepaald door de inkomensontwikkeling van de zittende bewoners, in combinatie met inkomensstromen als gevolg van vestiging en vertrek. De stad neemt echter een bijzondere positie in, samenhangend met twee processen: het roltrapeffect en selectieve migratie.

Instromers genieten doorgaans een lager inkomen dan uitstromers, een fenomeen dat wordt verklaard door het zogenoemde roltrapeffect. Veel nieuwe vestigers, jongeren, maar ook immigranten, slagen er na verloop van tijd door scholing en arbeid in te stijgen op de maatschappelijke ladder, en daarmee ook een inkomensstijging te bewerkstelligen. Eenmaal gestegen op de ladder, vestigen velen van hen zich in een latere fase (weer)

buiten de grote stad; de stad heeft daarmee voor sommigen een functie als emancipatiemachine.

Zolang de aantallen nieuwkomers en 'carrière-makers' die blijven of vertrekken in evenwicht zijn, heeft dit roltrapeffect geen negatieve gevolgen voor het gemiddelde inkomen van de stad. Dit effect wordt echter doorkruist door selectieve migratiestromen: zo wordt op het moment dat de instroom van jongeren met een laag inkomen kleiner wordt dan de uitstroom van meer draagkrachtige gezinnen, het gemiddelde inkomen van de stad op termijn onvoldoende gecompenseerd. In de afgelopen decennia zijn de migratiestromen inderdaad selectiever geworden. Dit wordt vooral veroorzaakt door een uitstroom van overwegend autochtonen en een instroom van overwegend allochtonen (Latten e.a. 2004). Wanneer instromende allochtonen structureel over een lager inkomen beschikken dan uitstromende autochtonen, heeft dat een negatief effect op het gemiddelde inkomen van de stad (Latten e.a. 2006).

Vanuit het roltrapeffect geredeneerd, is de verwachting dat de vestigers uit andere delen van Nederland een lager inkomen hebben dan de vertrekkers. Voor buitenlandse immigratie geldt eenzelfde hypothese, als werknemers uit het buitenland naar Nederland komen en op latere leeftijd weer terugkeren.

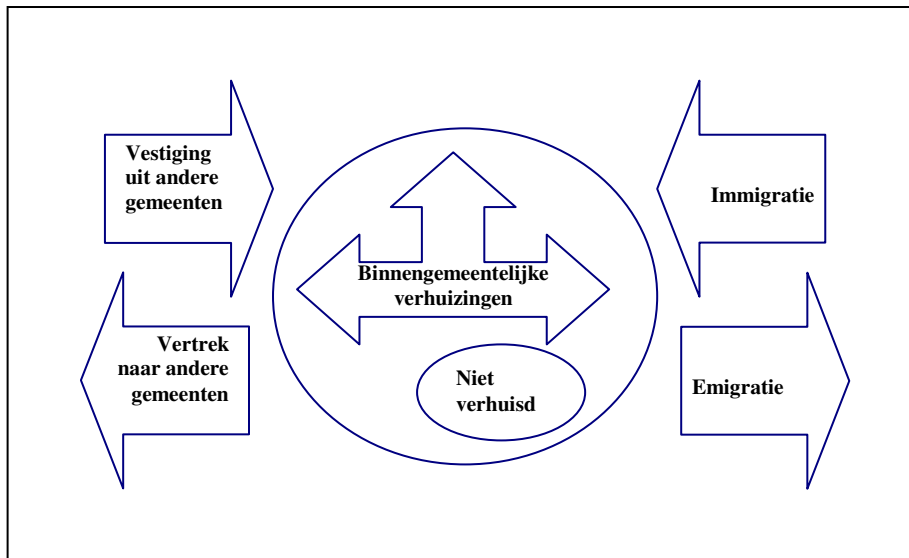
Method

Om deze processen in beeld te krijgen, zijn gegevens geanalyseerd uit het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS. Voor die analyse is een aantal keuzes gemaakt. Ten eerste waren we gebonden aan de periode 1999-2002, omdat alleen over deze jaren data beschikbaar waren. Ten tweede is gebruik gemaakt van een indicator van het inkomen zoals die in het Sociaal Statistisch bestand van het CBS beschikbaar is. Het komt er op neer dat de persoonlijk verdiende lonen, winsten, studiebeurzen en uitkeringen van alle personen worden gemiddeld. De gehanteerde inkomensdefinitie uit het Sociaal Statistisch Bestand gebruikt andere inkomenscomponenten dan overige CBS-publicaties en is daarom moeilijk vergelijkbaar. Ten derde zijn alle inkomens geïndexeerd naar het Nederlandse gemiddelde voor respectievelijk 1999 en 2002, zodat steden en verhuiscategorieën eenvoudig te vergelijken zijn. Ten vierde is voor elke stad gewerkt met de gemeentegrens van 1999. De annexaties in 2001 van Utrecht en Den Haag zijn dus niet meegenomen, ook niet voor de cijfers van 2002.

De stadsbewoners zijn onderscheiden in vier categorieën: zittende bewoners (degenen die in de observatieperiode niet zijn verhuisd), stedelingen die tussen 1999 en 2002 binnen de stad zijn verhuisd, vestigers uit en vertrekkers naar andere gemeenten en

buitenlandse immigranten en emigranten (zie figuur 1). Omdat de metingen een tijdvak van drie jaar behelzen, zijn de stadsbewoners met meerdere transities in één categorie ingedeeld.¹ Zo is iemand die in 1999 binnen de stad verhuisde en in 2001 naar een andere gemeente trok, alleen als vertrekkers geregistreerd. Zodoende vormt het aantal verhuizingen in dit onderzoek een onderschatting van het werkelijke aantal verhuizingen. Dit geldt vooral voor de minst geprioriteerde binnengemeentelijke verhuizingen.

Figuur 1. Schema verhuisstromen

Inkomensgroei bij blijvende stedelingen relatief hoog

Tabel 2 laat zien dat mensen die in de periode 1999-2002 in de stad zijn gebleven, er in alle vier de grote steden sterker in inkomen op vooruit zijn gegaan dan het Nederlandse gemiddelde. Zo verdienden de blijvers in Amsterdam (niet verhuisd) in 1999 nog 105 procent van het Nederlandse gemiddelde; in 2002 is dit inmiddels gestegen naar 109 procent.

¹ Sterfte en geboorte had prioriteit boven buitenlandse migratie, had prioriteit boven binnenlandse migratie, had prioriteit boven binnenstedelijke verhuizingen.

Tabel 2. Bevolkings- en inkomensdynamiek binnengemeentelijke verhuizingen G4, 1999-2002

		Index gemiddeld inkomen			Personen
		1999	2002	1999-2002	
		<i>x 1.000</i>			
Amsterdam	Niet verhuisd	105	109	4	491
	Verhuizing binnen wijk	102	113	11	29
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	96	113	18	101
Den Haag	Niet verhuisd	105	108	3	281
	Verhuizing binnen wijk	98	106	8	14
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	91	105	14	69
Rotterdam	Niet verhuisd	94	97	3	392
	Verhuizing binnen wijk	81	91	10	33
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	84	100	16	80
Utrecht	Niet verhuisd	105	110	5	142
	Verhuizing binnen wijk	88	102	14	6
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	92	115	23	38

Bron: Sociaal Statistisch Bestand

Opvallend is ook de grote inkomensstijging van stedelingen die binnen de stad naar een andere wijk zijn verhuisd. Deze inkomensstijging ligt nog aanzienlijk hoger dan die van de blijvers. Dit is misschien ook wel logisch, aangezien juist degenen wier inkomen stijgt geneigd zijn om een grotere en/of betere woning te zoeken. Hoewel de binnenstedelijke verhuizers in 1999 een lager inkomensniveau kenden dan hun niet-verhuizende stadsgenoten, is dat verschil in 2002 ruimschoots tenietgedaan. In Amsterdam maakten verhuizers binnen de stad een inkomensontwikkeling door van 96 procent van het Nederlandse gemiddelde in 1999 naar 113 procent in 2002. Gezien het relatief lage inkomensniveau in 1999, gaat het hier waarschijnlijk om jonge mensen die aan het begin van hun carrière staan, een groep die een sociaaleconomische stijging koppelt aan een ruimtelijke verplaatsing binnen de stad zelf.

Tussen de steden onderling zijn echter grote verschillen waarneembaar. In Utrecht is de inkomensstijging van stedelingen het grootst, in Rotterdam het laagst. De hoge stijging in Utrecht kan worden verklaard door het hoge percentage studenten dat hier woont. Pas afgestudeerden maken namelijk in het begin van hun arbeidscarrière een grote inkomenssprong. De geringe stijging in Rotterdam kan daarentegen juist duiden op een tekort aan geschikte woningen voor bewoners die hun inkomenspositie hebben weten te verbeteren.

Voor de stad is, vanwege de hoge inkomensgroei, vooral de categorie binnenstedelijke verhuizers interessant. Dat het toch moeilijk is deze groep te behouden, blijkt uit het aantal binnengemeentelijke verhuizingen. Met uitzondering van Utrecht, is het aantal binnengemeentelijke verhuizingen in tien jaar tijd met 25 procent afgenomen (CBS Statline). Kennelijk zijn er onvoldoende mogelijkheden om binnen de stad te verhuizen.

Een verklaring hiervoor kan de stagnerende woningmarkt zijn (Ministerie van VROM 2004). In 2004 verhuisde slechts 10 procent van de bewoners van de grote steden naar een andere woning in de stad.

Zittende stedelingen, en dan vooral binnenstedelijke verhuizers, dragen dus positief bij aan de inkomensgroei van de stad. De hoge inkomensgroei van stedelingen bevestigt de rol van de stad als emancipatiemachine. Het is echter belangrijk te beseffen dat die machine per stad sterk verschilt. In Amsterdam en Utrecht is die rol in ieder geval groter dan in Rotterdam. De vraag blijft in hoeverre het woonbeleid van de steden hierop van invloed is, of dat autonome ontwikkelingen tot deze verschillen hebben geleid.

Binnenlandse verhuizingen

Van verhuizers uit en naar de stad is alleen het inkomen weergegeven tijdens het begin, respectievelijk het einde van de periode 1999-2002 (tabel 3). Voor degenen die zich in deze periode in de stad hebben gevestigd, is dus het inkomen in 2002 gemeten; andersom is voor alle vertrekkers in die periode het inkomen in 1999 gemeten. Zo verdienden de binnenlandse migranten die zich in de periode 1999-2002 in Amsterdam vestigden, in 2002 124 procent van het Nederlandse gemiddelde; vertrekkers uit diezelfde periode naar andere gemeenten verdienden in 1999 121 procent van het Nederlandse gemiddelde.²

² Een consequentie is dat in de groep vestigers zowel personen zijn opgenomen die net zijn gearriveerd, als mensen die al bijna drie jaar in de stad wonen. De laatsten hebben in het algemeen al een inkomensgroei doorgemaakt. Dit verklaart ook waarom in andere publicaties waarin naar het verschil tussen in- en uitstroom over één jaar wordt gekeken, wel een negatief saldo tussen vestigers en vertrekkers wordt waargenomen (Van der Wouden e.a. 2006).

Tabel 3. Bevolkings- en inkomensdynamiek binnenlandse en buitenlandse migratie G4, 1999-2002

		Index gemiddeld inkomen			Personen		
		1999	2002	1999-2002	1999	2002	1999-2002
					x 1.000	x 1.000	x 1.000
Amsterdam	Vertrek naar andere gemeenten	121	.	.	68	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	124	.	.	50	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	3	.	.	-18
	Emigratie	123	.	.	8	.	.
	Immigratie	.	80	.	.	32	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-43	.	.	24
Den Haag	Vertrek naar andere gemeenten	104	.	.	45	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	121	.	.	38	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	17	.	.	-7
	Emigratie	122	.	.	6	.	.
	Immigratie	.	87	.	.	19	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-34	.	.	12
Rotterdam	Vertrek naar andere gemeenten	106	.	.	55	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	102	.	.	48	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	-4	.	.	-7
	Emigratie	91	.	.	6	.	.
	Immigratie	.	50	.	.	22	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-41	.	.	16
Utrecht	Vertrek naar andere gemeenten	113	.	.	35	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	104	.	.	34	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	-9	.	.	-1
	Emigratie	83	.	.	3	.	.
	Immigratie	.	50	.	.	7	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-33	.	.	4

Bron: Sociaal Statistisch Bestand

Uit tabel 3 blijkt dat de verschillen tussen de steden groter zijn dan de overeenkomsten. In Den Haag verdienen de binnenkomers maar liefst 17 procent meer dan de vertrekkers. Ook in Amsterdam is dit saldo licht positief (+ 3 procent). In Rotterdam verdienen de vestigers juist iets minder dan de vertrekkers (- 4 procent); alleen in Utrecht waren de binnenkomers beduidend minder draagkrachtig (- 9 procent). Een ander verschil betreft het gemiddelde inkomensniveau van de vestigers. Dit ligt in Amsterdam en Den Haag op meer dan 120 procent van het landelijk gemiddelde. Ook de vertrekkers uit Amsterdam verdienen relatief veel, terwijl vertrekkers uit Den Haag maar net boven het landelijk gemiddelde uitkomen. In Utrecht en Rotterdam is het gemiddelde inkomen van de vestigers relatief laag, hoewel dat nog altijd iets boven het landelijk gemiddelde ligt. Omdat het gemiddelde inkomen in Rotterdam laag ligt, verdienen nieuwkomers daar ten opzichte van de stad toch nog relatief veel.

Een verklaring voor deze verschillen kan worden gevonden in de economische structuur. Zo blijft Rotterdam wat betreft de groei van de zakelijke dienstverlening achter bij Amsterdam. De laatste gemeente beschikt bovendien over een gevarieerde economische structuur, terwijl Rotterdam het voor de werkgelegenheid vooral van haar haven moet hebben (Burgers en Musterd, 2002). Hierdoor hebben de vestigers in Rotterdam ook een ander profiel dan die in Amsterdam. In Den Haag kan de instroom van hogere-inkomensgroepen verband houden met de toename van het overheids personeel en de sterke aanwezigheid van internationale organisaties.

Ondanks het feit dat de nieuwkomers niet per definitie minder verdienen dan de vertrekkers, draagt de binnenlandse migratie toch op een negatieve manier bij aan de inkomensontwikkeling van de stad. In alle steden blijken namelijk meer mensen de stad te verlaten dan er binnenkomen (tabel 3). Dit wijst op onevenwichtige verhuisstromen; het aantal vertrekkers wordt niet volledig gecompenseerd door het aantal vestigers uit Nederland. Gecombineerd met het gegeven dat de vertrekkers een hoger inkomensniveau hebben dan het stedelijk gemiddelde, beïnvloedt de binnenlandse migratie de grootstedelijke inkomensontwikkeling derhalve negatief.

Buitenlandse migratie

De verhuisstromen uit en naar het buitenland zijn op dezelfde wijze in beeld gebracht als de binnenlandse verhuisstromen (tabel 3). Uit de tabel komt naar voren dat immigranten substantieel minder verdienen dan emigranten. Zo verdiende de gemiddelde emigrant in Amsterdam in 1999 123 procent van het Nederlandse gemiddelde, terwijl de gemiddelde immigrant daarvan in 2002 slechts 80 procent verdiende. Ook in Rotterdam schommelt het verschil tussen immigranten en emigranten rond de 40 procent, in Den Haag en Utrecht rond de 35 procent.

In Amsterdam en Den Haag is evenwel een belangrijk deel van de immigranten van westerse afkomst, aangetrokken door de diplomatieke sector of de zakelijke dienstverlening (Latten e.a. 2006). Het relatief hoge inkomen dat deze westerse immigranten inbrengen, verhoogt het inkomensniveau van de totale groep immigranten aanzienlijk: dat niveau ligt in deze twee steden tussen de 80 en 90 procent van het Nederlandse gemiddelde, terwijl dit in Rotterdam en Utrecht rond de 50 procent schommelt.

Bij buitenlandse migratie gaat het om veel kleinere aantallen dan bij binnenlandse migratie; wel is het aantal immigranten ongeveer twee- (Utrecht) tot viermaal (Amsterdam) zo groot als het aantal emigranten. Steden zijn van oudsher de belangrijkste bestemming van buitenlandse migranten, en in de periode 1999-2002 was de immigratie in Nederland relatief groot in vergelijking met andere perioden. Ook wat betreft de buitenlandse migratie is er dus onevenwichtigheid: het aantal immigranten overtreft het aantal emigranten beduidend. Dat impliceert dat het inkomen van immigranten zwaarder weegt op de inkomensbalans van de stad dan dat van de emigranten. Bovendien is het inkomensverschil van immigranten ten opzichte van het stedelijk gemiddelde vele malen groter dan dat van de andere verhuiscategorieën. In het

bijzonder de instroom van niet-westerse immigranten heeft een remmend effect op de inkomensontwikkeling van de stad.

Conclusie

De inkomensdynamiek in de vier grote steden vertoont in de periode 1999-2002 enkele overeenkomsten. In alle vier steden dragen de zittende bewoners positief bij aan de inkomensgroei. Vooral de binnengemeentelijke verhuizers kennen een relatief sterke inkomensstijging in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde. Dit zou erop kunnen duiden dat de grote steden beter in staat blijken om beginnende carrièremakers vast te houden: vestigers maken carrière in de stad, overeenkomstig het idee van het roltrapeffect, en vinden ook daadwerkelijk geschikte woonruimte binnen de gemeentegrenzen. Tegelijk tekenen zich in alle steden selectieve migratiestromen af. Het binnenlandse migratiesaldo is negatief, terwijl er juist meer buitenlandse migranten in de stad terechtkomen dan dat er mensen naar het buitenland vertrekken. Beide verhuisstromen drukken weliswaar het inkomen, maar verhinderen niet (meer) de positieve ontwikkeling van de inkomenspositie van de grote steden.

Niettemin zijn de verschillen tussen de steden groot. Zo is de hoge inkomensgroei in Den Haag vooral veroorzaakt door de instroom van hogere-inkomensgroepen uit andere gemeenten; het inkomen van de binnenstedelijke verhuizers groeit daar juist minder hard dan in de andere steden. In Utrecht zijn het omgekeerd de binnenstedelijke verhuizers die de inkomensgroei positief aanzetten, terwijl de vestigers uit andere gemeenten in Nederland hier een laag inkomen inbrengen. In Amsterdam dragen beide categorieën bewoners bij aan de inkomensstijging van de stad. Opvallend in deze stad is het hoge gemiddelde inkomen van zowel vestigers uit als vertrekkers naar andere gemeenten in Nederland. Alleen de buitenlandse migratie remt de inkomensstijging van Amsterdam, vooral de instroom van niet-westerse immigranten.

In Rotterdam blijkt de grote instroom van lage-inkomensgroepen niet de voornaamste reden te zijn van de stagnatie in de inkomenspositie. Het verschil met de andere steden wordt daar juist veroorzaakt door een lagere inkomensgroei van de zittende stadsbewoners, in combinatie met een grotere uitstroom van hogere-inkomensgroepen naar andere gemeenten in Nederland. Met andere woorden: Rotterdam slaagt er minder goed dan de andere steden in om de hogere- en middeninkomensgroepen vast te houden.

Vooruitblik

Gezien de huidige en verwachte demografische ontwikkelingen is te voorzien dat de steden verder in inkomen stijgen. Zo is de niet-westerse immigratie sinds 2002 al sterk afgenomen; in Utrecht en Rotterdam werden in 2005 zelfs al bijna evenveel emigranten als immigranten geteld. De niet-westerse immigratie blijft volgens CBS-prognoses ook in de nabije toekomst relatief laag, waardoor de instroom van lage-inkomensgroepen zal verminderen. Het aandeel westerse immigranten, onder wie goed verdienende expats, zal juist verder toenemen als gevolg van de internationalisering van de arbeidsmarkt. Daarnaast zullen de steden, bij een blijvende aandacht in het stedelijk beleid voor aantrekkelijke woonlocaties, waarschijnlijk ook de hogere- en middeninkomensgroepen beter kunnen vasthouden. Aan de andere kant kan de verwachte suburbanisatiegolf van allochtone carrièremakers (Van Duin e.a. 2006) een remmende werking op de inkomensgroei van de stad gaan uitoefenen.

Of het proces van inkomensstijging ook in Rotterdam op gang zal komen, is echter onzeker. De afnemende instroom van niet-westerse allochtonen kan ook hier leiden tot een lichte verbetering van de inkomenspositie van de stad. Daar staat tegenover dat Rotterdam veel minder dan de andere grote steden lijkt te gaan profiteren van de toestroom van westerse immigranten (Latten & Manting 2006). De grootste onzekerheid hangt evenwel samen met de vraag of Rotterdam in staat zal zijn de aantrekkingskracht voor hogere-inkomensgroepen uit Nederland zelf te verbeteren.

Literatuur

- Burgers, J. en S. Musterd (2002), Understanding urban inequality: A model based on existing theories and an empirical illustration. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26, 2, pp. 403-413.
- Duin, C. van, A. de Jong & R. Broekman (2006), *Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005-2025*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/RPB/CBS.
- Kasperski, H. (2004), 'Grote regionale inkomensverschillen in de afgelopen halve eeuw', *CBS Webmagazine*, 2 februari 2004.
- Latten, J., M. Bontje & H. Nicolaas (2004), 'Bevolkingsdynamiek in de vier grote steden', *Bevolkingstrends* 52 (2): 59-68.
- Latten, J. & D. Manting (2006), 'Bevolkings- en allochtonenprognose. Nederland in 2025 sterk geprofileerd', *Demos* 22 (6): 54-57.
- Latten, J., H. de Feijter, H. Nicolaas & B. Hamers (2006), 'Uit balans. Selectieve verhuisstromen naar en uit de grote stad', pp. 175-208 in N. van Nimwegen & I.

- Esveldt (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006. Grote steden in demografisch perspectief*, WPRB Rapport, Den Haag: NIDI.
- Ministerie van VROM (Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) (2004), *Woningmarktverkenningen*, Den Haag: Ministerie van VROM.
- Nicolaas, H. (2005), 'Meer allochtonen en minder autochtonen in de vier grote steden', *Demos* 21 (10): 82-83.
- Snellen, D., H. Farjon, R. Kuiper & N. Pieterse (2006), *Monitor Nota Ruimte. De opgave in beeld*, Rotterdam/Den Haag/Bilthoven: NAI Uitgevers/RPB/MNP.
- Vries, A. de (2005), *Inkomensspreiding in en om de stad. Een voorstudie*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/RPB.
- Wallet, C. & G. van der Weijden (2003), *Inkomensverschillen binnen Nederlandse stadsgewesten*, Den Haag: Ministerie van VRPM, DG Ruimte.
- Wouden, R. van der, B. Hamers & F. Verwest (2006), *Toekomstverkenning grotestedenbeleid. Een beschouwing*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/RPB.